

धडा 22 पाठ

महाराष्ट्र दर्शन

मोहन : काय यशवंतराव पाहुणे कुठले?

यशवंत : उत्तरप्रदेशातले. पण खास महाराष्ट्राचा दौरा करायला आले आहेत.

मोहन : काही विशेष कारण?

तिवारी : अहो, मी मराठी शिकलो आणि तेव्हाच ठरवलं होतं की मराठी बोलणाऱ्यांचा प्रदेश महाराष्ट्र पहायचाच. आज संधी मिळाली आहे.

मोहन : वा! तुम्ही तर फार छान मराठी बोलता.

तिवारी : हो मी काही महिने मुंबईला होतो, म्हणून बोलायला शिकलो मराठी.

मोहन : हो का? बरं यशवंत, यांना एखादा किल्लाही दाखवा. नाहीतर असं करा, महाबलेश्वरलाच घेऊन जा त्यांना म्हणजे एकीकडे आपलं थंड हवेचं ठिकाण पहायला मिळेल आणि दुसरीकडे प्रतापगडही पाहता येईल. एका दगडात दोन पक्षी!

यशवंत : दाखवायला आवडलं असतं सगळं पण मला एवढा वेळ नाही. रात्र थोडी सोंगं फार. म्हणून मी त्यांना पुण्याजवळचा सिंहगड दाखवावा म्हणतो. नाहीतर शेवटी कोल्हापूर जवळ पन्हाळा आहेच. यातल्या प्रत्येक किल्ल्याची आगळी शौर्य गाथा आहे.

'देह जावो अथवा राहो' याच वृत्तीने शिवाजीचे मावळे लढले.

महाराष्ट्र दर्शन

मोहन : क्या यशवंतरावजी (ये) मेहमान कहाँ के (हैं)?

यशवंत : उत्तर प्रदेश के (हैं)। पर वे विशेष रूप से महाराष्ट्र घूमने आए हैं।

मोहन : कोई खास कारण?

तिवारी : जी हाँ। मैं मराठी सीखा और तभी सोच लिया था कि मराठी बोलनेवालों का प्रदेश-महाराष्ट्र देखना ही है। आज मौका मिला है।

मोहन : वाह। आप तो बहुत अच्छी मराठी बोलते हैं।

तिवारी : जी हाँ। मैं कुछ महिने मुंबई में था इसलिए मराठी बोलना सीख गया।

मोहन : अच्छा! यशवंत इन्हें एकाध किला भी दिखाइए। नहीं तो ऐसा कीजिए इन्हें महाबलेश्वर ले जाईए। इससे एक और अपना टंडी हवा वाला स्थान देखने को मिलेगा और दूसरी और प्रतापगढ़ का किला भी देख सकेंगे। एक पत्थर से दो पक्षियों का शिकार।

यशवंत : सभी दिखाना अच्छ लगता था मुझे। पर मेरे पास इतना समय नहीं (है)। समय कम है और देखने के लिए बहुत कुछ (है)। इसलिए सोचता हूँ कि उन्हें पुणे के पासवाला सिंहगढ़ दिखाऊँगा। नहीं तो अंत में कोल्हापूर के पास पन्हाळा तो है ही। इन में से हर एक किले की अपनी एक अलग

शौर्य की गाथा है। चाहे शरीर जाए (मृत्यु आए) या रहे मगर देशकार्य करना ही है इसी भावना से शिवाजी के

मोहन : ज्या प्रांतात जायचं त्या प्रांताची भाषा आली तर फारच मजा येईल नाही?

तिवारी : नक्कीच. मी सांगेन तुम्हाला भटकून आल्यावर.

यशवंत : मी मुद्दाम रजा काढली आहे आठ दिवसांची. यांना जितकी होतील तितकी ठिकाणं दाखवणार आहे. महाराष्ट्राचं कुलदैवत पंढरीचा विठोबा दाखवीन, कोल्हापूरची महालक्ष्मी दाखवीन. शिवाय महाराष्ट्राची सांस्कृतिक राजधानी पुणं दाखवीन. म्हटलं आहे नं "पुणं तिथं काय उणं?"

मोहन : महाराष्ट्र जेवढा किल्ल्यांसाठी प्रसिद्ध आहे तेवढाच अजिंठा-वेरुळसाठीही प्रसिद्ध आहे. तेही दाखवा यांना.

तिवारी : ते मी आधीच पाहिले आहे.

मोहन : आणि यशवंतराव तुम्हाला जर वेळ झाला तर पाहुण्यांना एखादं मराठी नाटक दाखवा. बालगंधर्वमध्ये!

तिवारी : हो हो मला नाटक पहायचं आहे. आणि जरी वेळ नसला तरी काढायलाच हवा. नाटकाशिवाय कसला महाराष्ट्र?

मोहन : बरं तर यशवंतराव, तुम्ही पाहुण्यांबरोबर महाराष्ट्रदर्शन करून या. पण आल्याबरोबर आमच्याकडे जेवायला यायचं हं! महाराष्ट्र पाहणं जितकं

महत्त्वाचं आहे तितकंच महाराष्ट्रीय जेवणाही महत्त्वाचं आहे. छानपैकी वरणभात आणि श्रीखंडपुरीचा बेत करायला सांगतो हिला. बरं, त्यासोबत बटाटे वडे करायला सांगू की कांदाची भजी? अहो, तुमचे पाहुणे ते आमचे पाहुणे!

यशवंत : ठीक आहे. येतो तर! आठ दिवसानंतर रविवारी आहोतच तुमच्या

सिपाही लडे।

मोहन : जिस प्रदेश जाना है उस प्रदेश की भाषा जानती हो तो मजा आएगा, नहीं?

तिवारी : निश्चय ही! घूम आने के बाद मैं आपको बताऊंगा।

यशवंत : मैं ने खास आठ दिन की छुट्टी ली है। इन्हें जितनी हो सकेगी उतनी जगह दिखाऊंगा। महाराष्ट्र के कुलदेवता पंढरी के विठोबा दिखाऊंगा। कोल्हापूर की महालक्ष्मी दिखाऊंगा। इसके अलावा महाराष्ट्र की सांस्कृतिक राजधानी पुणे दिखाऊंगा। कहा ही है न कि "जहाँ पुणे वहाँ कम क्या (है)?"

मोहन : महाराष्ट्र जितना किलों के लिए प्रसिद्ध है उतना ही अजंता एलोरा के लिए भी है। इन्हें वह भी दिखाइए।

तिवारी : उन्हें तो मैं पहले ही देख चुका हूँ।

मोहन : और, यशवंतराव यदि आपके पास समय हो तो मेहमान को बालगंधर्व (थिएटर) में एकाध मराठी नाटक भी अवश्य दिखाइए।

तिवारी : हाँ हाँ! नाटक तो मुझे देखना ही है और अगर समय नहीं भी है तो निकालनाही चाहिए। नाटक के बिना महाराष्ट्र कैसा?

मोहन : ठीक है यशवंतराव, आप मेहमान के साथ महाराष्ट्र दर्शन कर आइए। पर आते ही हमारे घर खाना खाने आइएगा हां। जितना महत्त्वपूर्ण

महाराष्ट्र देखना है उतना ही महत्त्वपूर्ण महाराष्ट्र का खाना है। मैं अपनी इन्हें बढिया सा दालभात और श्रीखंड पूरी का आयोजन करने को कहता हूँ। अच्छा! उस के साथ बटाटेवडे बनाने को कहूँ या प्याज के पकोडे? अरे आपके मेहमान हमारे मेहमान।

यशवंत : ठीक है। तो आता हूँ। आठ दिन के बाद आपके घर हैं ही दालभात और

घरी श्रीखंडावर ताव मारायला!

श्रीखंड-पूड़ी का जी भर कर स्वाद लेने।

शब्दार्थ

पाहुणे	मेहमान
कुठले	कहाँ के
दौरा	घूमना, दौरा
विशेष	विशेष
शिकलो	सीखा
पाहणे	देखना
संधी	मौका
दाखवणे	दिखाना
शिवाय	अलावा
थंड हवेचे ठिकाण	ठंडी हवा का स्थान/पहाड़ी स्थान
एक दगडात दोन पक्षी	एक तीर में दो निशानें (एक पत्थर दो पक्षियों का शिकार)
देह जावो अथवा राहोचाहे	शरीर जाए या रहे
भटकून येणे	घूम आना
आधीच	पहले ही
वेळ काढणे	समय निकालना
जेवायला यायचं	खाना खाने आना
ताव मारणे	स्वाद लेना
वरण	पकाई हुई दाल जिसे चावल के साथ परोसा जाता है
श्रीखंड	एक मिठाई जिसे दही और चीनी से बनाया जाता है। महाराष्ट्र में उसे पूरी के साथ खाते हैं।
बेत	आयोजन, खाने का पक्वान्न

अभ्यास

- I खाली दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरे द्या.
  - 1) पाहुणे कुठले आहेत? ते कशासाठी आले आहेत?
  - 2) पाहुणे चांगलं मराठी का बोलू शकतात?
  - 3) महाबळेश्वर कशासाठी प्रसिद्ध आहे? त्याच्याजवळ कुठला किल्ला आहे?
  - 4) शिवाजीचे मावळे कुठल्या वृत्तीने लढले?
  - 5) पाहुण्यांसाठी जेवणाचा काय बेत करायचा मोहनचा विचार आहे?
- II धड्याच्या आधारावर खाली दिलेल्या दोन खंडातले वाक्यांश जोडून वाक्ये बनवा.

पाहुणे महाराष्ट्राचा	पन्हाळा आहेच.
----------------------	---------------

एकाच दगडात
कोल्हापूर जवळ
रात्र थोडी
मी रजा काढली आहे
महाराष्ट्राची सांस्कृतिक

सोंगं फार.
आठ दिवसांची!
राजधानी पुणं दाखवीन.
दोन पक्षी.
दौरा करायला आले आहेत.

- III कंसात दिलेल्या शब्दांतून योग्य तो शब्द निवडून वाक्ये पूर्ण करा.
(की, म्हणून, तेव्हा, कारण, म्हणजे, त्यावेळी, तर, आणि, तोपर्यंत, तेवढे)
- 1) दिवस ..... रात्र मिळून वार होतो.
  - 2) प्रकाश पास झाला ..... त्यांच्या आईला आनंद झाला.
  - 3) आम्ही कुंदाकडे गेलो ..... कुंदा बाहेर खेळत होती.
  - 4) मी इथे थांबतो ..... तू दुकानात जाऊन ये.
  - 5) जेवढी वस्तू चांगली ..... पैसे जास्त.
  - 6) तू मला खाऊ दिलास ..... मी तुला पेन्सिल देईन.
  - 7) दंगा झाला ..... ते घरी नव्हते.
  - 8) बागेत फुलं दिसली ..... आशा नाचायला लागते.
  - 9) सुमन आज ऑफिसात आली नाही ..... तिचा पाय दुखत होता.
  - 10) दूधवाला आला ..... आपण चहा करू.
- IV खाली दिलेल्या दोन भागांतून योग्य ते वाक्यांश घेऊन वाक्य बनवा.
- 1) प्रियाने साडी घेतली पण मी सुद्धा जेवले नाही.
  - 2) जोपर्यंत सुरेश जेवला त्याचा लहान भाऊ पण हुशार आहे.
नाही तोपर्यंत
  - 3) जितका रमेश हुशार आहे तिने ती आज नेसली नाही.
तितकाच
  - 4) माझे सगळे पैसे संपले कारण मी गावाला जाईन.
  - 5) आमच्या शाळेला सुटी मी तिच्यासाठी खाऊ आणला.
मिळाली की
  - 6) कुंदा रागावली म्हणून कडाक्याचे उन पडू लागले.
  - 7) उन्हाळा सुरू झाला आणि मी खूप खर्च केला.
- V खालील वाक्यांमध्ये कंसात सांगितल्याप्रमाणे बदल करा.
- 1) त्याने खूप प्रयत्न केला, - पण त्याला यश मिळाले नाही.
(जरी-तरी चा उपयोग करून वाक्य पुन्हा लिहा.)
  - 2) तो मोठ्याने बोलला - आणि त्याचा घसा बसला.
(‘कारण’ वापरून वाक्य पुन्हा लिहा.)
  - 3) पाऊस आला व तिथे चिखल झाला.
(‘मुळे’ चा उपयोग करून वाक्य पुन्हा लिहा.)
  - 4) काळोख वाढत गेला नि भीती वाढत गेली.
(“जसजसा-तसतसा (शी) चा उपयोग करून वाक्य पुन्हा लिहा.)

- 5) तो मूर्ख नाही म्हणून तुझा चुकीचा उपदेश ऐकणार नाही.
("इतका-की" चा उपयोग करून अर्थ न बदलता वाक्य पुन्हा लिहा.)
- VI प्रत्येक वाक्यासमोर कंसात तीन तीन पर्याय दिले आहेत. योग्य पर्याय निवडा व वाक्ये पूर्ण करा.
1)	गीताने चहा केला होता, पण	(मी तो घेईन, मी तो घेतला, मी तो घेतला नाही)
2)	अरविंदने अभ्यास केला म्हणजे	(तो पास होईल, तो पास झाला, तो पास होणार नाही)
3)	संध्याकाळी शाळा सुटायच्या वेळी शाळेची घंटा वाजली की	(शाळा बंद होते, शाळा सुरु होईल, शाळा सुरु झाली)
- VII 'तर' ऐवजी 'म्हणून' आणि 'म्हणून' ऐवजी 'तर' शब्द वापरून आवश्यक तो बदल करून पुढील वाक्ये लिहा.
- 1) प्रकाश माझ्या घरी आला तर मी चहा करीन.
  - 2) तू शाळेत वेळेवर गेलास म्हणून गुरुजी तुला बक्षीस देतील.
- VIII जेव्हा-तेव्हा वापरून व आवश्यक तो बदल करून खालील वाक्ये पुन्हा लिहा.
- 1) आईनी मांजराला दूध दिले नाही तर मांजर ओरडतं.
  - 2) ज्योतीनी किल्ली हरवली तर कपाट उघडता येणार नाही.
- IX 'तर' बदल 'की' वापरून खालील वाक्ये पुन्हा लिहा.
- 1) आम्ही बागेत गेलो तर भेळ खाऊ.
  - 2) त्यांनी अभ्यास केला तर आम्हाला आनंद होईल.
  - 3) बाबांनी गोष्ट सांगितली तर सुनंदा झोपते.
- X खालील वाक्यांमध्ये 'तर' बदल 'तरी' वापरा आणि' योग्य तो बदल करून वाक्ये पुन्हा लिहा.
- 1) तू आलीस तर मी गावाला जाईन.
  - 2) बाबांनी गोष्ट सांगितली तर सुनंदा झोपते.
- XI अधोरेखित शब्दाऐवजी कंसात दिलेले शब्द घालून आवश्यक ते बदल करून वाक्ये पुन्हा लिहा.
मी हिंदी शिकलो की उत्तरप्रदेशचा दौरा करीन.
(तर, म्हणून, कारण, पण, आणि, म्हणजे, ज्यावेळी, जोपर्यंत, तेव्हा, तरी)
- XII कंसात दिलेले शब्द वापरून आवश्यक त्या बदलांसह पुढील वाक्ये जोडून लिहा.

1)	तो खूप चालतो.	त्याचे पाय दुखतात. (तर)
2)	ती चहा घेते.	तिला मळमळलं (आणि)
3)	ती कोपऱ्यात बसली होती.	तिला लागलं नाही. (कारण)
4)	सूर्य बुडतो.	अंधार दाटू लागतो. (जसजसा-तसतसा)
5)	तू साक्षर होतेस.	मला आनंद झाला. (त्यावेळी)
6)	तू निघून गेलीस.	मला तुझी आठवण येते. (तरी)
7)	तुम्ही कन्नड शिकलात	कर्नाटकात फिरणं सोपं होईल. (की)

XIII खाली दिलेल्या उदाहरणांत दाखविल्याप्रमाणे वाक्ये तयार करा.

उदाहरण: पावसाळा सुरु होत नाही.
शेतकरी आणि इतर लोकही अस्वस्थ असतात.

जोपर्यंत पावसाळा सुरु होत नाही तोपर्यंत शेतकरी आणि इतर लोकही अस्वस्थ असतात.

- 1) बाबा देवळात जाऊन येतात.
आपण घर स्वच्छ करू या.
- 2) सुमन अभ्यासाला बसत नाही.
आपण रेडिओवर गाणी ऐकू.

XIV उदाहरणानुसार खालील दोन-दोन वाक्यांचे एकेक वाक्य बनवा.

उदाहरण: आईचा स्वयंपाक झाला नाही.
आपण पाटपाणी करूया.
आईचा स्वयंपाक होईपर्यंत आपण पाटपाणी करू या.

- 1) आपल्या देशातील सर्वजण सुशिक्षित होत नाहीत.
आपल्या देशाची खऱ्या अर्थाने प्रगती होणार नाही.
- 2) चांगला पाऊस पडणार नाही.
पिकांचं उत्पादन वाढणार नाही.

XV कंसात दिलेल्या शब्दांपैकी योग्य शब्द घेऊन परिच्छेद पूर्ण करा.

(जोपर्यंत, तोपर्यंत, जरी, तरी, जेव्हा-तेव्हा, तेव्हा-तेव्हा, जसे, तसे, जेथे-जेथे, तिथली)

मी ..... महाराष्ट्राच्या औद्योगिक प्रगतीबद्दल विचार करते .....
..... मला महाराष्ट्राच्या औद्योगिक प्रगतीचे कौतुक वाटते. महाराष्ट्रात मराठी भाषी लोकांइतकेच इतर भाषिक आहेत. .... सिंधी, पंजाबी, गुजराती ..... दक्षिण भारतीय! ..... ते लोक इतर प्रांतातील असले ..... ते येथे आले व स्थायिक झाले. कारण म्हणतात ना ..... राहू तो आपला प्रांत ..... राहू ..... भाषा आपली भाषा! ही भावना ..... येणार नाही ..... भारत एक होणार नाही. महाराष्ट्राची प्रगती झाली कारण सर्व भारतीयांनी त्यात भाग घेतला.

पडिए और समझिए

प्रणाम माझा घ्यावा हा श्री महाराष्ट्रदेशा!

महाराष्ट्राचे वर्णन एका कवीने "राकट देशा, कणखर देशा, दगडांच्या देशा" असे केले आहे आणि ते सार्थही आहे. सह्याद्रीच्या पश्चिमेकडचा समुद्रपट्टीचा प्रदेश तो कोकण तर पूर्वेकडचा पठारी प्रदेश तो देश. सह्याद्रीच्या डोंगरदऱ्यांत आणि कडे-कपारीत महाराष्ट्रीय संस्कृतीचा जितका विकास झाला आहे तितकाच तो भीमा, गोदा, कृष्णा यांच्या सुपीक खोऱ्यांतही झाला आहे.

या डोंगरदऱ्यांमुळेच शिवाजीसारख्या एका मावळयाला मूठभर सैनिकांच्या सहाय्याने शक्तीशाली आक्रमणाला तोंड देता आले. शिवाजी महाराजांनी जर डोंगरदऱ्यांतील गनिमीकाव्याची कास धरली नसती तर शत्रूला जेरीला आणणे त्यांनाही कठीण गेले असते. त्या सुवर्णयुगाची साक्ष देत अनेक गडकिल्ले अजूनही महाराष्ट्रात उभे आहेत.

महाराष्ट्राचा मानबिंदू छत्रपती शिवाजी महाराज जसे इथे होऊन गेले तशीच भारतीय इतिहासात आपले कायमचे नाव कोरून ठेवणारी झाशीची राणीही इथे जन्मली. झाशीची राणी युद्धात लढता लढता मारली गेली खरी, पण ती कीर्तीरूपाने अमर झाली. देह जावो अथवा राहो, कीर्ती युगायुगापर्यंत टिकणारी असते.

एकीकडे महाराष्ट्र ही योध्याची भूमी आहे, तर दुसरीकडे ती साधुसंतांची पावन भूमी आहे. ज्ञानेश्वर तुकाराम रामदास यांसारख्या संतांनी या भूमीला विचारधन दिले व यामुळेच या भूमीचे वैचारिक संतुलन कायम राहिले.

आधुनिक काळात स्वराज्यमंत्र जपणारे बाळ गंगाधर टिळक जसे इथे जन्मले तसेच स्त्रीमुक्तीसाठी अहर्निश झटणारे धोंडो केशव कर्वे, समाजसुधारकांचे अग्रणी आगरकर, गोखले आणि दलितांचे कैवारी फुले आणि बाबासाहेब आंबेडकर हे ही इथेच जन्मले. आज औद्योगिकदृष्ट्या एक अग्रेसर प्रांत म्हणून महाराष्ट्र जेवढा प्रसिद्ध आहे, तेवढाच तो देशाला सहकारमंत्र देणारा म्हणून ख्यातनाम आहे. निखळ सहकारी तत्त्वावर चाललेल्या असंख्य कारखान्यांचे जाळे महाराष्ट्रभर पसरले आहे.

भारताचं हॉलिवुड समजली जाणारी मुंबई महाराष्ट्राची शान आहे. या चित्रपटनगरीमुळे भारताच्या कानाकोपऱ्यातून लोक कामासाठी इथे येतात.

महाराष्ट्राने आपली सांस्कृतिक वैशिष्ट्ये जिवापाड जपली आहेत. महाराष्ट्र नाट्यवेडा देश आहे. मराठी माणूस जितका आधुनिक प्रायोगिक नाटकांचा आनंद घेतो तितकाच तो लोकनाट्यात-तमाशातही रंगून जातो. असा हा महाराष्ट्र! म्हणूनच कवी म्हणतो,

राकट देशा, कणखर देशा
दगडांच्या देशा
नाजूक देशा, कोमल देशा
फुलांच्याही देशा
प्रणाम घ्यावा माझा हा
श्री महाराष्ट्रदेशा!

शब्दार्थ

वर्णन	विवरण, वर्णन
सार्थ	अर्थ सहित
समुद्रपट्टी	समुद्र का किनारा
डोंगर	दऱ्या
खाई	पहाड
कडेकपारी	पर्वत-खाई
विकास	प्रगति, विकास
मूठभर	मुट्टीभर
शक्तीशाली	बलवान, शक्तिशाली
तोंड देणे	सामना करना
गनिमीकावा	चतुराई
कास धरणे	पकड कर रखना
साक्ष	गवाही
मानबिंदू	मान चिह्न
नाव कोरणे	नाम खुदवाना
युगायुगांपर्यंत रिकणारी	युगयुगान्तरतक रहनेवाली
योद्ध्यांची भूमी	शूरवीरों की भूमि
साधुसंतांची	साधुसंतों की
पावन	पवित्र
वैचारिक संतुलन	विचारोंका संतुलन
काळ	जमाना
अहर्निश	दिनरात
झटणे	कोशिश करना
अग्रणी	अग्र-गण्य
कैवारी	उध्दारक
निखळ	सिर्फ
जाळे	जाल
कानाकोपरा	कोना-कोना
जीवापाड	जानसे जादा
नाट्यवेडा	नाटक के शौकीन
कणखर	कठिण, सख्त

अभ्यास

- I खाली दिलेल्या प्रश्नांची उत्तर घा.
- 1) महाराष्ट्राचे वर्णन कवीने कसे केले आहे?
  - 2) महाराष्ट्रात कोणकोणत्या नद्यांची सुपीक खोरी आहेत?
  - 3) शिवाजी महाराजांनी कोणत्या प्रकारच्या युद्धाची कास धरली?

- 4) भारतीय इतिहासांत आपले नाव कुणी कोरून ठेवले आहे?
- 5) या महाराष्ट्रभूमीला कोणी विचारधन दिले?

II थोड्याश्या फरकाने अर्थ किती बदलतो ते पहा. या सर्व शब्दांचा वाक्यांत उपयोग करा.

- पाहणे (देखना) पाहुणे (मेहमान)
 दोरा (धागा) दौरा (दौरा)
 मजा (मजा) मोजा (मोजा)
 किल्ला (किला) किल्ली (चाबी)
 वेळ (समय) वेड (पागलपन)

IV उदाहरणासाठी दिलेली तीन वाक्ये वाचा प्रत्येक वाक्यात 'बरोबर' चा अर्थ वेगळा आहे. उदाहरणाप्रमाणे "बरोबरचा" योग्य उपयोग करून खाली दिलेली तीन वाक्ये पूर्ण करा.

1. उदाहरण:

- 1) पाहुण्यांबरोबर आमच्याकडे या.
- 2) आल्याबरोबर तुमच्याकडे आलो.
- 3) तुम्ही म्हणता ते बरोबर आहे.

2. 1) नीला ..... सुधा खेळत होती.
- 2) वाचल्या ..... मला सारं समजलं.
- 3) तू गणित ..... सोडवलं आहेस.

V उदाहरणानुसार तशीच आणखी दोन-दोन वाक्ये लिहा.

उदाहरण: नाटकाशिवाय ..... ?
 नाटकाशिवाय कसला महाराष्ट्र?

- 1) श्रीखंडपुरीशिवाय ..... ?
- 2) मित्राशिवाय ..... ?
- 3) देवाशिवाय ..... ?
- 4) खेळाशिवाय ..... ?

VI कंसात दिलेल्या वाक्प्रचारां पैकी योग्य तो वाक्प्रचार योग्य त्या बदलानिशी वापरून खालील वाक्ये पूर्ण करा.

(एका दगडात दोन पक्षी (मारणे), कास धरणे, साक्ष देणे, तोंड देणे, जेरीस आणणे, नाव कोरणे, रात्र थोडी सोंगे फार, ताव मारणे)

- 1) घरी गेल्यावर बायकोच्या रागाला ..... लागले.
- 2) शालिनीने विद्येची ..... म्हणून ती विद्वान झाली.
- 3) हे पुस्तक आपल्या मैत्रीची ..... .
- 4) सगळ्यांनीच जेवणावर ..... .
- 5) आदिवासी बायकांनी अखेर ठेकेदारांना ..... .
- 6) महात्मा फुल्यांनी इतिहासात आपले ..... .

- 7) पाऊस पडल्यामुळे बागेला पाणीही मिळालं आणि माझे कष्टही वाचले, म्हणतात ना, ...
- 8) घरातला पसारा आवरायचाय, स्वयंपाक करायचाय आंघोळ व्हायचीय, आणि पाहुणे यायला तीनच तास उरलेत. काय करू? .....

V खालील शब्दांचा उपयोग करून वाक्ये बनवा.
(खास, मुद्दाम, बेत, गनिमी कावा, पावनभूमी, अग्रणी, कैवारी, अग्रेसर)

VI डावीकडे दिलेल्या स्तंभातील शब्दांच्या उजवीकडे दिलेल्या स्तंभातील शब्दांशी योग्य जोड्या लावा.

ख्यातनाम	कणखर
राकट	कोमल
नाजूक	सदैव
कायम	शुद्ध
निखळ	प्रसिद्ध

VII हिंदीत भाषांतर करा आणि समर्पक शीर्षक द्या.

महाराष्ट्र हा वैविध्याने नटलेला प्रदेश आहे. एका टोकाला कोकण तर दुसऱ्याला विदर्भ. शिवाय मराठवाडा, खान्देश आणि पश्चिम महाराष्ट्र. कोकणाला परमेश्वराने निसर्गसौंदर्याची केवढी मोठी देणगी दिली आहे! एकीकडे सह्याद्रीच उंचुंग अभेद्य कडे तर दुसरीकडे अत्यंत मनोहर समुद्रकिनारा. तिथे सुंदर पर्वतराजीही आहे आणि नारळीपोफळीच्या बागा पण आहेत. परत, सगळीकडे हिरवळीचे साम्राज्य. कोकणरेल्वेने कोकणवासियांच्या जीवनात मोठीच क्रांती केली आहे. पूर्ण कोकण आता सुलभ यात्रेच्या टप्प्यात आला आहे. कोकणरेल्वेचा प्रवास आहे ही अत्यंत रम्य, नयनांना सुखद. तंत्रज्ञानाच्या दृष्टिकोणातूनदेखील कोकण रेल्वे हे एक आश्चर्य आहे कारण अत्यंत प्रगत विज्ञानाचा या रेल्वेच्या उभारणीत उपयोग करण्यात आला आहे. कोकणपट्टीने केवळ महाराष्ट्रालाच नव्हे तर पूर्ण देशाला अत्यंत उच्च कोटीचे नेते, लेखक आणि कलाकार दिले. टिळक, आगरकर, गोखले, खांडेकर, दांडेकर ही सगळी मंडळी मूळची कोकणातलीच. विदर्भाबद्दल बोलायचे तर तोही कुठल्याही बाबतीत कमी नाही. मग, कोणी हे मान्य करो अथवा न करो. अत्यंत सुपीक आणि सधन असा हा प्रदेश आहे. असे म्हणतात की, विदर्भातले रामटेक म्हणजेच कालिदासाच्या मेघदूतांतला रत्नगिरी आहे. इन्दुमती, दमयंती आणि रुक्मिणी या खरे म्हणजे विदर्भकन्याच. संत एकनाथांचे पैठण आणि शिवाजीचे गुरु असलेल्या रामदासस्वामींचे जांब मराठवाड्यात आहे, तसाच जायकवाडीचा प्रकल्पण तिथली प्रकल्पाच्या पाण्यावरली म्हैसुरच्या वृंदावनगार्डनच्या धर्तीवरची नृत्य करणारी कारंजी रमणीय आहेत. पैठणच्या पैठणी साड्यांचे मनोहारी रंग, सुंदर नाजूक जरकाम आणि कलाबनुचे काम यांनी मोहित न झालेली स्त्री विरळा.

खान्देशाबद्दल बोलयचं तर जळगाव-भुसावळच्या केळ्यांनी आणि नाशिकच्या द्राक्षांनी ज्याच्या तोंडाला पाणी सुटत नाही असा माणूस कुठे भेटणार नाही. खान्देशातील अमळनेर ही सानेगुरुजींची कर्मभूमी. मराठीच्या सुप्रसिद्ध कवयित्री बहिणाबाई चौधरी आणि बालकवी हे खान्देशचेच.

पश्चिममहाराष्ट्राबद्दल तर बोलायलाच नको कारण अनेक महान संतांची, वीरांची आणि साहित्यिकांची ती जन्मभूमी व कर्मभूमी होती.

भारतातल्या एकूण बारा ज्योतिर्लिगांपैकी पाच एकट्या महाराष्ट्रात आहेत-ती म्हणजे भीमाशंकर, परळी-वैजनाथ, औढया-नागनाथ, वेरुळचा घृष्णेश्वर आणि त्र्यंबकेश्वर. औरंगाबादचा बिबीका मकबरा आणि दौलताबादचा किल्ला हेही फार प्रसिद्ध आहेत. एकूण काय, महाराष्ट्रावर परमेश्वाराची फार कृपा आहे हेच खरे!

VIII मराठीत भाषांतर करा.

महाराष्ट्र हमारे देश का एक औद्योगिक और सांस्कृतिक राज्य है। हम जब महाराष्ट्र का नाम लेते हैं, तब हमारे सामने बाल गंगाधर तिलक का आदर्श आता है। वे महाराष्ट्र के ही नहीं बल्कि पूरे भारत के महान व्यक्ति थे।

समाजसुधार के क्षेत्र में आगरकर महोदय का नाम सबसे उपर है। उन्होंने स्वतंत्रता आंदोलन और समाज सुधारों का सूत्रपात किया। गाँधी जी, गोपाल कृष्ण गोखले जी को अपना प्रेरणा पुरुष एवं आदर्श मानते थे।

महाराष्ट्र के ही एक और विभूति का नाम हमें याद रखना चाहिए। वह है भारतीय संविधान के शिल्पकार डॉ.बाबासाहब आंबेडकर, तिलक और डॉ.भीमराव आंबेडकर महाराष्ट्र के महान पुरुष थे।

दलितों के उद्धार के लिए डॉ.आंबेडकर और महात्मा गाँधी का प्रयास महत्त्वपूर्ण है। डॉ.आंबेडकर के समान ही ज्योतिबा फुले का नाम भी दलितों के उत्थान के लिए बहुत प्रेरक है। ज्योतिबा फुले ने नारीशिक्षा और अछूतोद्धार के लिए बहुत प्रयास किए किन्तु उन्हें समाज का पूरा-पूरा सहयोग नहीं मिला। अपने शिक्षा आंदोलन में उन्हें बहुत कठिनाइयों का सामना करना पड़ा किन्तु उन्होंने कभी हिम्मत नहीं हारी।

महाराष्ट्र जिस प्रकार महापुरुषों के लिए प्रसिद्ध है उसी प्रकार प्राकृतिक सौंदर्य के लिए भी।

यह वीरों का राज्य है। शिवाजी और तानाजी इस महान वीरभूमि के ही सपूत थे। भारतवासियों को अपने इस महान राज्यपर गर्व है।

IX कंसांत दिलेल्या शब्दांमधून योग्य शब्द शोधून खालील उतारा पूर्ण करा.

(छान, शिकत, संधी, करायला, प्रदेश, जा, ठिकाण, पाहता, दगडात, थोडी, नाही)

मी महाराष्ट्रातला दौरा ..... आलो आहे. मी जेव्हा मराठी ..... होतो तेव्हाच रवल होतं की मराठी बोलणाऱ्यांचा ..... महाराष्ट्र पहायचाच. आज ..... मिळाली. काय हो तिवारी, तुम्ही तर मराठी ..... बोलता. मोहन, तू पाहुण्यांना महाबळेश्वरला घेऊन ..... . एकीकडे थंड हवेचे ..... पहायला मिळेल आणि दुसरीकडे प्रतापगड ही ..... येईल. एकाच ..... दोन पक्षी. मला मात्र एवढा वेळ ..... . रात्र ..... सोंगं फार.

X भारताच्या महाराष्ट्राशिवाय दुसऱ्या कुठल्याही राज्याबद्दल एक छोटा निबंध लिहा.

टिप्पणियाँ

I नीचे दिए गए वाक्यों की ओर ध्यान दीजिए।

- 1) मी मराठी शिकलो आणि ठरवलं की महाराष्ट्र पहायचाच. (मैं मराठी सीखा और तय किया महाराष्ट्र देखना ही है।)
- 2) मी मुंबईला होतो म्हणून बोलायला शिकलो मराठी (मैं मुंबई में था, इसलिए सीखा मराठी।)
- 3) मला दाखवायला आवडलं असतं सगळं पण मला एवढा वेळ नाही. (मुझे सभी दिखाना अच्छा लगता था पर मेरे पास इतना समय नहीं।)
- 4) मल वेळ नाही म्हणून मी त्यांना पुण्याजवळचा सिंहगड दाखवीन. (मेरे पास समय नहीं इसलिए मैं उन को पुणे के पासवाला सिंहगड दिखाऊंगा।)
- 5) "देह जावो अथवा रहो" - "देह जाए, या रहे"
- 6) मी त्यांना कोल्हापूरची महालक्ष्मी दाखवीन. शिवाय, महाराष्ट्राची सांस्कृतिक राजधानी पुणं दाखवीन. (मैं उन्हें कोल्हापूर की महालक्ष्मी दिखाऊंगा, इस के अलावा, महाराष्ट्र की सांस्कृतिक राजधानी पुणे दिखाऊंगा।)

जब इस तरह की संरचना बनाई जाती है जिस में एक वाक्यांश दूसरे के अधीन न हो और दोनो ही मुख्य अथवा प्रधान हो तो, उसे "संयुक्त वाक्य कहते हैं। इस में दो या अधिक वाक्य प्रधानत्व बोधक उभयान्वयी अव्ययों द्वारा जोड़े जाते हैं। मराठी में ऐसे मुख्य अव्ययों की सूची नीचे दी गई है।

आणि (और), व (और), नि (और), अन् (और), न् (और), आणखी (और), आणिक (और) - ये सब समुच्चयबोधक अव्यय हैं। वे प्रथम वाक्यांश द्वारा किए हुए कथन में कुछ और जादा जोड़ देते हैं।

पण, परंतु, परी, बाकी - ये न्यूनत्व बोधक अव्यय हैं जो कि पहिले वाक्यांश में किए गए कथन में कुछ त्रुटियों का बोध कराते हैं।

वा, अथवा, की, किंवा - विकल्पबोधक उभयान्वयी अव्यय - जिनका हिंदी के 'या' के अर्थ में प्रयोग किया जाता है।

म्हणून, सबब, याकरिता, यास्तव - ये परिणामबोधक अव्यय पहिले वाक्यांश में दिए गए क्रिया के परिणाम का बोध कराते हैं।

II नीचे दिए गए वाक्यों को देखिए।

- 1) ज्या प्रदेशांत जायचं त्या प्रदेशाची भाषा आली तर फारच मजा येईल. (जिस प्रदेश में जाना है उस प्रदेश की भाषा आती हो तो मजा आएगा।)
- 2) यांना जितकी होतील तितकी ठिकाणं दाखविणार आहे. (इन्हें जितनी जगह सकती है, उतनी दिखाऊंगा।)

- 3) महाराष्ट्र जेवढा किल्ल्यांसाठी प्रसिद्ध आहे, तेवढाच अजिंठा - वेरूळ साठी ही प्रसिद्ध आहे. (महाराष्ट्र जितना किलो के लिए प्रसिद्ध है उतना ही अजंता एलोरा के लिए भी मशहूर है।)
- 4) महाराष्ट्र पाहण जितकं महत्वाचं तितकंच महाराष्ट्रीयन जेवणही महत्वाचं आहे. (महाराष्ट्र देखना जितना महत्त्वपूर्ण है, उतना ही महत्त्वपूर्ण महाराष्ट्र का खाना भी है।)
- 5) तुम्हाला जर वेळ झाला, तर पाहुण्यांना एखादं मराठी नाटक दाखवा (यदि आप के पास समय हो, तो मेहमान को एक मराठी नाटक दिखाइए।)

उपनिर्दिष्ट वाक्यों में भी दो या अधिक वाक्यों को जोड़ दिया गया है। लेकिन ध्यान दीजिए कि इन जोड़ दिए गए वाक्यों में एक प्रधान तथा दूसरा गौण या प्रधानवाक्य पर आश्रित हैं। अपने आप में इन का पूर्ण अर्थ नहीं बनता। इस प्रकार से बनाए गए वाक्यों को मिश्र वाक्य कहते हैं। ऐसे वाक्यों में जो शब्द जोड़ने का कार्य करने हैं वे अक्सर जोड़ियों में पाए जाते हैं। जैसे कि स्थान सूचक "जिथे-तिथे", दिशा - सूचक - जिकडे - तिकडे, समय - सूचक -जेव्हा-तेव्हा, ज्यावेळी-त्यावेळी, जोपर्यंत-तोपर्यंत, ज्या-प्रमाणे-त्याप्रमाणे, संकेतसूचक - जर-तर, जरी-तरी आदि. इन शब्दों द्वारा जोड़े गए कुछ वाक्य नीचे दिए गए हैं।

1) जिथे तू असशील तिथे मी असेन.	जहाँ तू होगी वहाँ मैं होऊँगा।
2) जिकडे पहावं तिकडे हिरवळच हिरवळ आहे.	जिधर देखो उधर हरियाली ही हरियाली है।
3) जर तू अभ्यास केलास तर तुला यश मिळेल.	यदि तुम पढाई करोगे तो तुम सफलता पाओगे।
4) जरी तू गावाला गेलास, तरी लवकर परत ये.	यद्यपि तुम गाँव जाओ, तो भी समयपर वापस आओ।
5) ज्यावेळी थंडी पडते त्यावेळी तेल गोठतं.	जब सर्दी पडती है, तब तेल जम जाता है।
6) जोपर्यंत तू सांगणार नाहीस, तोपर्यंत मला कळणार कसे?	जब तक तुम मुझे कहोगे नहीं, तबतक मुझे कैसे पता चलेगा?

III नीचे दिए गए वाक्यों में भी गौणत्वदर्शक उभयान्वयी अव्ययों ने दो वाक्यों को - एक प्रधान और दूसरा आश्रित जोड़ने का कार्य किया है।

- 1) तो म्हणाला कि मी हरलो.
उसने कहा की मैं हार गया।
उभयान्वयी अव्यय की - स्वरूप बोधक
- 2) त्याल बक्षिस मिळालं कारण त्याने चागला निबंध लिहिला.
उस को पुरस्कार मिला क्योंकि उस ने अच्छा निबंध लिखा।
उभयान्वयी अव्यय - कारण = कारण बोधक

- 3) चांगलं शिक्षण मिळावं म्हणून तो पुण्याला गेला,
अच्छी शिक्षा पानी थी, इसलिए वह पुणे गया।
- 4) जर-तर तथा जरी-तरी - संकेत सूचक उभयान्वयी अव्यय हैं। इनका उपयोग पहले ही दिखाया गया है।